

УДК 372.82+37.061

Николин М. М.,*Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль, Україна*

ЕТИЧНИЙ ПРАКТИКУМ ЯК ДІЯЛЬНИСНО ЗОРІЄНТОВАНИЙ ПРИЙОМ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Проаналізовано необхідність застосування діяльнісного підходу до формування духовної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Запропоновано визначення та основні ознаки етичного практикуму як важливого прийому реалізації принципу активності у навчанні курсу “Основи християнської етики”. Розкрито алгоритм підготовки і проведення етичного практикуму на уроці. Зроблено докладний огляд способів застосування етичного практикуму, інтегрованого з іншими прийомами навчання.

Ключові слова: *духовна компетентність, діяльнісний підхід, етичний практикум.*

Николин М.М. Этический практикум как деятельностью ориентированный прием формирования духовной компетентности школьников.

Проаналізована необхідність застосування діяльнісного підходу к формуванню духовної компетентності учасників загальноосвітніх навчальних закладів. Предложено определение и основные признаки этического практикума как важного приема реализации принципа активности в обучении курса “Основы христианской этики”. Раскрыт алгоритм подготовки и проведения этического практикума на уроке. Сделан подробный обзор способов применения этического практикума, интегрированного с другими приемами обучения.

Ключевые слова: *духовная компетентность, деятельностный подход, этический практикум.*

Nykolyn M.M. An Ethics Practical as an Activity Focused Method of Forming the Schoolchildren's Spiritual Competence.

The necessity of using an activity approach to the formation of schoolchildren's spiritual competencies at secondary schools

is analyzed. The definitions and main characteristics of an ethical workshop as an important method of the activity principle implementation in the training course “Fundamentals of Christian ethics” are proposed. The algorithm of an ethics practical preparation and carrying out is given. A detailed review of ways of using an ethics practical, integrated with other methods of teaching is made.

Keywords: *spiritual competence, activity approach, an ethics practical.*

Ідеї актуалізації духовного потенціалу й досвіду юної особистості у процесі навчання та виховання в школі набувають дедалі більшої популярності в педагогічній науці та освітній практиці у контексті тотального прояву кризи моралі в інформаційно-глобалізованому суспільстві, в першу чергу – в молодіжному соціумі.

Сучасна наука актуалізує, переосмислює та модифікує дефініції, завдання та зміст духовно-морального виховання. О. Вишневський розглядає освіту як ієрархічну систему з ідеєю Бога на вершині – світоглядною заporукою формування духовних цінностей молоді: моральних, національних (патріотизм), громадянських (демократизм), сімейних (родинність), особистісних (характерність), валеоекологічних (природосвідомість) [1]. Тож духовно-моральне виховання, за В. Ворожбіт, “...полягає в освоєнні в процесі навчання й виховання світоглядних знань і формуванні відповідних моральних якостей із метою особистісної самореалізації, прилучення до культури своєї сім’ї, народу, світоглядної соціально-культурної групи, соціалізації в сучасному суспільстві” [2, с. 3], і в цьому сенсі доцільно розглядати його у ширшому контексті формування духовної компетентності учня. У педагогіці окреслилися спроби означити останню відстороненою термінологією. Так, А.Хуторської виокремлює ціннісно-сміслову компетентність, Л. Хоружа – етичну, а В. Шахрай – соціокультурну, які за деякими характеристиками наближаються до духовної компетентності [7]; [12]; [13]. Ми ж трактуємо духовну компетентність як інтегративну єдність знань про Бога й духовну сферу життя людини та суспільства, життєвих умінь і навичок, спрямованих на духовно-моральне практикування, об’єктивно-ідеалістичних ціннісних орієнтирів, співвідносних із релігією християнства.

Необхідність розглядати духовність у компетентнісному контексті вбачаємо перш за все у зв’язку з потребою надати духовно-моральній освіті діяльнісного характеру, бо тільки він може за-

безпечити результативність формування духовної особистості. На думку В. Ягупова, через організацію зовнішньої діяльності особистості можна й необхідно організувати її внутрішню діяльність, тобто психічні процеси, які саморозвиваються [14, с. 312]. В. Киричук наголошує, що шляхом "... стимулювання вчинкової активності – вчинку істини, краси, добра, справедливості, самобачення [...] відбувається духовний катарсис" [6, с. 23]. В. Жуковський серед загальнопедагогічних принципів викладання духовно-морального спрямування називає і принцип "... активності, який передбачає духовну, інтелектуальну і практичну діяльність учнів, спрямовану на духовно-моральне зростання під час оволодіння християнськими моральними принципами" [5, с. 19]. Ця ідея знайшла своє практичне втілення у програмах з вивчення курсу "Основи християнської етики", де серед інших названо метод привчання і вправ, метод діяльності самих дітей, завдання морально-духовного спрямування, етичний тренінг як "ефективний метод морально-духовного розвитку школярів, що дозволяє формувати морально-духовні цінності та норми поведінки, корегувати ставлення учнів до оточуючих" [8, с. 17 – 18]; [11, с. 21 – 25]. Однак етичний тренінг як прийом духовно-морального виховання та навчання основ християнської етики передбачає в основному практичне закріплення набутих умінь і навичок, а не їх ціннісне осмислення. Тому при викладанні курсів духовно-морального спрямування доцільнішим вважаємо використання етичних практикумів, які передбачають усвідомлене та творче ставлення до запропонованих або самостійно змодельованих морально-етичних ситуацій.

Мета статті – розкрити педагогічний потенціал етичного практикуму як інноваційного прийому духовно-морального виховання та викладання курсу "Основи християнської етики" в контексті формування духовної компетентності учнів.

Завдання статті:

– сформулювати визначення етичного практикуму, встановити його місце в системі методів та прийомів духовно-морального виховання та викладання курсу "Основи християнської етики";

– визначити алгоритм проведення етичного практикуму на уроці та порівняти ефективність різноманітних способів застосування цього прийому.

Оскільки етичний практикум поки що не визначений чинними програмами та методиками з "Основ християнської етики", то роз-

глядаємо його як компонент методу привчання та вправ. У цьому контексті етичний практикум – це прийом навчання “Основ християнської етики”, який передбачає вправління у розв’язуванні життєвих ситуацій, що вимагають моральної самооцінки власних переконань та поведінки, вибору на користь християнських чеснот. Психолого-педагогічними вимогами до застосування цього прийому в навчальній практиці вважаємо наявність високого виховного потенціалу, тісний безпосередній зв’язок із навчальним матеріалом конкретної теми, економність у часі, добровільність участі, проблемність запропонованих ситуацій, емоційність сприйняття.

Ефективність використання етичного практикуму забезпечується визначенням алгоритму та забезпеченням різноманітності його проведення залежно від конкретних навчальних ситуацій. Етичний практикум на уроці найдоцільніше застосовувати на етапі закріплення навчальних досягнень.

Щоб надати більшої значущості етичному практикуму, варто чітко визначити його тему – найкраще у вигляді проблемного запитання. Тему практикуму вчитель із “Основ християнської етики” обирає самостійно або, як показує шестирічний досвід використання цього прийому на уроках у загальноосвітніх навчальних закладах Тернопільської області, скориставшись скоординованим календарно-тематичним плануванням викладання курсу, розробленим на профільній кафедрі обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Таке планування має відповідні рубрики (табл. 1).

За календарно-тематичним плануванням та методичними рекомендаціями до нього, етичні практикуми на уроках із “Основ християнської етики” запроваджуються з четвертого до одинадцятого класів. Хоча тематику практикумів розроблено до кожного уроку, однак учитель використовує їх на власний розсуд, тільки не рідше 3 разів на семестр.

Пропонуємо такий алгоритм застосування запропонованого нами прийому. На попередньому занятті вчитель оголошує майбутню тему етичного практикуму, може попросити учнів підготувати матеріали для роботи на уроці: цікаві ситуації з власного досвіду, відповідні темі практикуму уривки літературних творів, фрагменти з кінофільмів та телепередач, статей та повідомлень у ЗМІ (для полегшення роботи учнів учитель заздалегідь складає і надає учням відповідні списки літератури, орієнтує на перегляд відповідних телепередач та фільмів тощо). Для належної підготов-

ки до заняття вчитель часто об'єднує учнів у малі групи з різними рівнями навчальних досягнень. Вибирається (або призначається) керівник групи. Поділ на малі групи може здійснюватися й на занятті в день проведення етичного практикуму.

Таблиця 1.
Фрагмент календарно-тематичного планування
з основ християнської етики для 6 класу з використанням
етичного практикуму

Тема	12. Відповідальність за вчинки	13. Працелюбність.
Ключовий Біблійний вірш	“Від кожного, кому дано багато, багато від нього й жадатимуть. А кому багато повірено, від того ще більше жадатимуть” (Лк. 12:48)	“Не працюйте тільки про людське око, немов чоловіковгодники, а як раби Христові, чиніть від душі волю Божу” (Еф.6:6)
Біблійна історія	Притча про пшеницю і кукулі (Мт. 13:24-30, 36-43)	Притча про робітників у винограднику (Мт. 20:1-16)
Зміст матеріалу	Символіка у притчі. Розрізнення добрих і поганих вчинків. Постійна готовність до відповідальності за свої вчинки	Праця – Господнє благо. Почесність праці незалежно від професії. Винагорода за працю. Гріх неробства. Суть духовної праці
Питання для додаткового опрацювання	Добро і зло. Їх джерела та місце у житті людини.	Здібності та поділ праці. Християнські приписи щодо праці. Ідея “сродної” праці. Культура праці.
Вимоги до рівня загально-освітньої підготовки	Учень знає, що покарання за зло неминуче, усвідомлює поняття справедливої кари. Розуміє, що людина несе відповідальність за кожен свій вчинок (добрий або злий).	Учень знає та розуміє важливість відповідального ставлення до праці. Усвідомлює, що заздрість негативно впливає на стосунки між людьми.
Етичний практикум	Як оцінити свої вчинки?	Як організувати свій робочий час?

У вступній частині практикуму вчитель здійснює його мотивацію, представляє тему та очікувані навчальні результати. В основній частині – оголошує проблемні ситуації, які учні розв’язують, працюючи в малих групах або індивідуально. У заключній частині презентуються напрацювання учнів, підбиваються підсумки роботи, здійснюється оцінювання вчителем, а також само- та взаємооцінювання її результатів, оголошується тема й завдання наступного практикуму.

Найпростішим варіантом етичного практикуму є т. зв. самодослідження. Під час вивчення теми “Любов як вияв самовідданості” (5 клас) проводимо етичний практикум “Як робити подарунки?” та пропонуємо кожному учневі відповісти “так” чи “ні” – за своїми моральними переконаннями: *“Подарунок приємніший тоді, коли він дорожчий”*; *“Однокласник приніс Люсі на день народження нову комп’ютерну гру, від якої він сам у захваті. У дівчинки вдома нема комп’ютера, у Люсі поганий зір і її звільнено з уроків інформатики. Однокласник впевнений, що подарунок тактовний... А ти?”* тощо.

Під час етичного практикуму доцільним є аналіз проблемних завдань. Навчаючись, як приймати гостей (тема “Гостинність і щедрість”, 5 клас), учні отримують для такого аналізу картки з завданнями: *“В етикетних правилах щодо прийому гостей записано: “Програму вечора сплановують заздалегідь. Подумайте про розваги. Після їди грають, танцюють, розмовляють, слухають музику”. Висловіться, чи у всьому ви згодні з цією рекомендацією, прокоментуйте свою думку”*; *“Етикетні правила приймання гостей стверджують, що їх необхідно зацікавити розмовою; перекажіть вашу улюблену тему з християнською етики так, щоб вона була цікавою гостям”*.

Етичний практикум “Як зробити свої заняття корисними?” під час вивчення теми “Ділимося плодами своєї праці” (4 клас) пропонуємо проводити у групах шляхом заповнення таблиці та часткової інсценізації записаного:

Я виконую домашнє завдання...	
Я беру до рук мобільний...	
Я вмикаю телевізор...	
Я вхожу в Інтернет...	
Я слухаю музику...	
Я закінчую обідати...	

Я проходжу біля церкви...	
Я виходжу на вулицю...	

Найтипівішим варіантом етичного практикуму вважаємо аналіз запропонованих учителем життєвих ситуацій та прийняття колективного або індивідуального рішення. Навчаючись розуміти близьку людину (тема “Вчимося жаліти інших”, 4 клас), школярі аналізують таку ситуацію: *“Хлопчик допоміг незнайомій бабусі по сходах віднести важкі сумки на п’ятий поверх. “От спасибі, от спасибі”, – мовить з подякою бабуся, – “які зараз чуйні діти. Просто не знаю, чим віддячити”. – “Ну, то дайте парочку гривень на морозиво, та й годі”, – сказав хлопчик”*.

Перелік ситуацій для аналізу та прийняття рішення на основі морально-етичного вибору вміщено нами до кожного уроку в навчальних посібниках із “Основ християнської етики” для 7 і 8 класів [9]; [10]. Так, етичним практикумом “Як наслідувати Христа у Любові?” у рамках теми “Ісус Христос – учитель та виконавець Заповіді Любові” (8 клас) передбачено розв’язання у групах та індивідуальне представлення однієї з таких життєвих ситуацій: *“Однокласниця обмовила тебе перед учителькою, яка у зв’язку з цим викликала батьків до школи з проханням розібратися в ситуації та вжити заходів. Як після цього ти ставитимешся до однокласниці та вчительки?”*; *“Подруга повернулася до школи після похорону батьків, які загинули в автокатастрофі. Які слова потіхи та розради знайдеши для неї?”*; *“Кожного разу, щойно ти приходиш додому, маленький братик кидається до тебе на коліна і не сходить з них по кілька годин. Звісно ж, це дратує, бо відволікає від підготовки уроків та інших важливих занять. Як чинитимеш?”* [10, с. 109]

Навчаючись виявляти милосердя, під час ознайомлення з темою “Співчуття та милосердя” у 6-му класі учні випробують ефективність етичного практикуму моделюванням діалогів по телефону відповідно до заданої ситуації: *“Твій товариш захворів. Твоя однокласниця отримала оцінку, яка її дуже засмутила. Машина збила улюблене кошеня твоєї подруги.*

Моделювання ситуацій може відбуватися і в напрямку створення духовної альтернативи спокусам гріховного світу та власним гріховним учинкам. Так, учні 5 класу, вивчаючи тему “Добро і зло” та прогножуючи під час етичного практикуму, як позбутися шкідливих звичок, складають символічну антирекламу куріння.

Досвід показує, що ефективними є й ті етичні практикуми, які вчитель інтегрує з інтерактивними вправами. Так, розбираючи під час теми “Вчимося бути терплячими й лагідними”, як переживати неприємності, четвертокласники записують на аркушиках темнішого кольору неприємності, які трапилися останнім часом, потім – на аркушиках світлішого кольору – можливі способи їх подолання, а на сердечках – ті способи, які вибрали після порад із 2-3 сусідами по партах.

Природними варіантами етичних практикумів можуть бути також інсценізації, рольові ігри, складання пам’яток, етичних рецептів, різноманітні творчі завдання. Опановуючи тему “Універсальний моральний Закон” (5 кл.) під час етичного практикуму “Як дотримуватися золотого правила моралі?”, учні складають розповідь про життя класу, застосувавши золоте правило. А практикуючись, як приймати гостей (“Гостинність та щедрість”, 5 кл.), стають сценаристами та режисерами аукціону життєвих ситуацій “Я знаю щедру людину”.

Етичний практикум “Як уникати обману” (“Вчимося бути чесними”, 4 кл.), можна сконструювати як міні-проект: учні у групах пишуть на окремих різнокольорових аркушах для заміток по 3-4 речення на тему “Чесна людина”, а потім колективно виготовляють газету-саморобку на основі написаних заміток.

Досвід застосування інноваційного діяльнісно зорієнтованого прийому на уроках із “Основ християнської етики” узагальнено нами в електронному методичному посібнику “Етичні практикуми у 5–6 класах” [4]. Не менш ефективним є цей прийом і в старших класах.

Так, до етичного практикуму “Як відпочивати?” (“Пам’ятай день суботній, щоб святити його”) восьмикласники готуються за наперед запропонованими запитаннями, щоб узяти участь у загальній дискусії, а також представити міні-презентацію улюбленої форми свого відпочинку. Іншого разу, розбираючи, як ставитися до осіб протилежної статі (“Шлюб і подружжя”), добирають по 5 промовистих прикладів із власного життя, художньої літератури, засобів масової інформації, кожен із яких оцінюють балами від “1” до “5” й під час колективного обговорення пояснюють свої оцінки.

У 10 класі етичний практикум “Як проявити кращі людські якості?” (тема “Біблія про походження людини”) можна провести з елементами конкурсу “Хочу бути схожим”, для цього вибрати

жеребкуванням однокласника, у якому інший учень має визначити, чим хоче бути схожим на нього, й описати ці якості.

В 11 класі етичні практикуми, згідно зі скоординованим плануванням, поступово модифікуються в серйозні дослідницькі етичні проекти “У чому суть місіонерства?”, “Як уникати фаталізму?”, “Яку силу має молитва?”, “У чому переваги монотеїзму?”, “Як уникнути впливу тоталітарних релігій?” тощо.

Проведене нами дослідження дає підстави зробити **висновки**:

– засвоєння християнських чеснот у процесі духовно-морального виховання та викладання “Основ християнської етики” буде успішним і результативним тільки тоді, коли будуватиметься на діяльнісній основі;

– одним із найефективніших прийомів реалізації принципу активності учнів на уроках із “Основ християнської етики” є етичний практикум, оскільки він дає змогу учням не тільки виправлятися у розв’язуванні проблемних життєвих ситуацій на основі християнського світогляду, а й оцінювати свої вчинки, самовдосконалюватися, а головне – робити свідомий вибір на користь Добра та Любові;

– етичний практикум, якщо він чітко внутрішньо алгоритмізований – із одного боку, та різноманітний у зовнішніх виявах – із іншого, є доволі універсальним прийомом, оскільки, як показує досвід загальноосвітніх навчальних закладів Тернопільської області, успішно застосовується в різних класах – від 4 до 11 – як самодослідження, розв’язування проблемних ситуацій, їхнє моделювання, рольова гра, складання пам’яток, міні-проект.

Перспективи дослідження вбачаємо у розкритті специфіки кожного з зазначених варіантів етичного практикуму як одного з оптимальних прийомів формування духовної компетентності учнівської молоді.

Список використаної літератури та джерел:

1. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Підручник для студентів ВНЗ / О. Вишневський. – Дрогобич: КОЛО, 2003. – 512 с.

2. Ворожбіт В.В. Духовно-моральне виховання молоді у спадщині Івана Огієнка / В.В. Ворожбіт // Проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 1. – С. 29–33.

3. Ворожбіт В.В. Сутність духовно-морального виховання школярів. / В.В. Ворожбіт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/%202011_15/files/P1511_40.pdf.

4. Етичні практикуми у 5–6-му класах: Електронний методичний посібник: Випуски 1-2 / За ред. М. Николина та О. Тимчишин. – Тернопіль: ТОКІППО, 2008. – 62 с.

5. Жуковський В.М. Методика викладання основ християнської етики в школі: Посібник для вчителя / В.М. Жуковський. – Острого: Національний університет “Острозька академія”, 2007. – 80 с.

6. Киричук О.В., Киричук В.О., Киричук В.В. Народження та зростання духовної особистості: теорія, діагностика, тренінг: Науково-методичний посібник / Інститут обдарованої дитини АПН України. / О.В. Киричук, В.О. Киричук, В.В. Киричук. – К.: Либідь, 2008. – 90 с.

7. Компетенции в образовании: опыт проектирования: Сб. науч. тр. / Под ред. А. Хуторского. – М.: Науч.-внедренч. предприят. “ИНЭК”, 2007. – 327 с.

8. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи християнської етики. 1-11 класи. – Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – 160 с.

9. Николин М. Християнська етика: Посібник для 7 класу. / М. Николин. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 116 с.

10. Николин М. Християнська етика: Посібник для 8 класу. / М. Николин. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 120 с.

11. Основи християнської етики. – К.: МОН України, 2006. – 52 с.

12. Хоружа Л. Етична компетентність сучасного вчителя. / Л. Хоружа. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [dnvk119. at. ua/ load/ etichna_kompetentnist](http://dnvk119.at.ua/load/etichna_kompetentnist).

13. Шахрай В.М. Проблеми соціальної компетентності молоді: Монографія / В.М. Шахрай. – Біла Церква: БНАУ, 2009. – 115 с.

14. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.